

МОЖЛИВОСТІ КУКЛОТЕРАПІЇ У ТВОРЧОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті розглянуті можливості куклотерапії в розвитку дитини як інноваційний напрямок у роботі педагога. Виділені переваги використання арт-терапевтичних технік, психолого-педагогічні завдання. Представлені різні підходи про значення ляльки у формуванні особистості дитини.

Творчий розвиток особистості в сучасних умовах надзвичайно затребуване. Тому що від цього залежить прогрес економіки, техніки й мистецтва. Існує безліч підходів до вивчення творчості: філософський, соціологічний, психологічний, педагогічний й ін. Проте, і сьогодні одною із самих дискусійних і невизначених повною мірою залишається проблема творчої особистості.

Сьогодні психологи й педагоги виступають проти традиційних дидактичних методів навчання, що часто змушує дітей діяти в рамках установлених схем, проти нав'язування стереотипних уявлень, які не збуджують фантазію дитини, а пригальмовують її творчість і не стимулюють розвиток творчої особистості. Тому для творчого розвитку особистості багато педагогів шукають інноваційні підходи до організації навчально-виховного процесу. Одним з них можна вважати арт-терапію.

Вивченням арттерапії і застосуванням арттерапевтичних знань у своїй практиці займалися як закордонні (М. Петри, Д. Уоллер, Ф. Хилл й ін.), так і вітчизняні (О. Копитін, М. Кисельова й ін.) фахівці. У цей час з'явилися дослідження з використання елементів арт-терапії в освіті: А.Татаринцева, О. Деркач, Л.Либідева, О.Качурина й ін.. Ідея про необхідність взаємодії педагогіки й психотерапії була обґрунтована А.Кронфельдом у статті «Психогогика, или Психотерапевтическое учение о воспитании» (1927). Автор закликав до розробки такого методу, що націлював би людину на духовне оздоровлення й особистісний ріст. У якості найбільш прийнятної й ефективного методу в роботі з дітьми можна визначити арт-терапію.

У нашій роботі ми розглянемо можливості використання куклотерапії в навчально-виховному процесі дітей.

Уперше термін «арт-терапія» став використовувати англійський лікар і художник Адріан Хилл. В 40-і роки минулого століття, працюючи із хворими в госпіталях Великобританії як арт-педагог, він помітив, що заняття творчістю відволікають його пацієнтів від важких переживань і допомагають справлятися із хворобою.

Аналіз сучасної літератури показав, що існує безліч понять «арт-терапія», що трактується як частина психотерапії, сукупність видів мистецтва, стратегія діяльності фахівця в цій області. При цьому спостерігається різноманіття її напрямків (казкотерапія, куклотерапія, образотворча терапія) залежно від засобів впливу на людину. Однак основою для них всіх є художньо-творча діяльність суб'єкта, за допомогою якої здійснюється корекція яких-небудь проблем. Загальноновизнано, що арт-терапія ідеально підходить для роботи з дітьми, що мають проблеми (мовні, поведінкові, емоційні, сімейні, шкільні та ін.). Тут актуальне з'єднання арт-терапії з корекційно-розвиваючим навчанням, тому що останнє спрямовано на виправлення недоліків і дефектів дитини з одночасним розвитком, розкриттям його потенційних можливостей. Ціль корекційно-розвиваючого навчання - створити умови, що сприяють розвитку особистості дитини й ефективному засвоєнню необхідного матеріалу - може бути досягнута при застосуванні арт-терапії в роботі з дітьми.

В основі сучасного визначення арт-терапії лежать поняття експресії, комунікації, символізації, з дією яких і пов'язана художня творчість [1].

Методика розглянутого поняття базується на переконанні, що внутрішнє «Я» людини відображається в зорових образах щораз, коли він спонтанно, не дуже замислюючись про свої добутки, творить. Прийнято вважати, що образи художньої творчості відображають всі види підсвідомих процесів, включаючи страхи, внутрішні конфлікти, спогади дитинства, сновидіння. При їхньому словесному описі в дитини можуть виникнути труднощі. Тому саме невербальні засоби часто є єдино можливими для вираження й прояснення сильних переживань. Тут можна говорити про деяку перевагу арт-терапії перед іншими формами психотерапевтичної роботи:

- практично кожна людина (незалежно від віку) може брати участь в арт-терапевтичній роботі, що не вимагає ніяких художніх навичок;
- арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування (при ускладненні в словесному описі своїх переживань);
- художня діяльність є потужним засобом зближення людей;
- продукти художньої творчості є об'єктивним свідченням настроїв і думок людини, що дозволяє використати їх для оцінки стану, проведення відповідних досліджень;
- арт-терапія є засобом вільного самовираження, припускає атмосферу довіри, терпимості й уваги до внутрішнього світу людини;
- арт-терапевтична робота в більшості випадків викликає в людей позитивні емоції, допомагає перебороти апатію й безініціативність, сформувати більш активну життєву позицію;
- арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції й зцілення. Вона відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації - розкритті широкого спектра можливостей людини й затвердження свого індивідуально неповторного способу буття у світі [2].

Дослідження Л.Либідевій показали, що арт-терапевтичні заняття дозволяють вирішувати наступні важливі психолого-педагогічні завдання [3].

№ з/п	Психолого-педагогічний аспект	Завдання
1	Виховні	При взаємодії вчать коректному спілкуванню, співпереживанню, дбайливим взаєминам з однолітками й дорослими. Це сприяє моральному розвитку особистості, забезпечує орієнтацію в системі моральних норм, засвоєння етики поведінки. Відбувається більш глибоке розуміння себе, свого внутрішнього світу (думок, почуттів, бажань). Складаються відкриті, довірчі, доброзичливі відносини з педагогом.
2	Розвиваючі	Завдяки використанню різних форм художньої експресії складаються умови, при яких кожна дитина переживає успіх у тій або іншій діяльності, самостійно справляється з важкою ситуацією. Діти вчать вербалізації емоційних переживань, відкритості в спілкуванні, спонтанності. У цілому відбувається особистісний ріст людини, знаходиться досвід нових форм діяльності, розвиваються здібності до творчості, саморегуляції почуттів і поведінки
3	Корекційні	Коректується образ «Я», поліпшується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми.

		Можна досягти результатів у роботі з деякими відхиленнями в розвитку емоційно-вольової сфери особистості
4	Психотерапевтичні	«Лікувальний» ефект досягається завдяки тому, що в процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатичного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, турбота про неї, її почуття, переживання. Виникають відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху. У результаті мобілізується цілющий потенціал емоцій.
5	Діагностичні	Арт-терапія дозволяє одержати відомості про розвиток й індивідуальні особливості дитини. Це коректний спосіб спостереження за ним у самостійній діяльності, краще дізнатися його інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, неповторність, особистісну своєрідність, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальної корекції. У процесі занять легко проявляються характер міжособистісних відносин і реальне становище кожного в колективі, а також особливості сімейної ситуації. Арт-терапія виявляє й внутрішні, глибинні проблеми особистості. Маючи багатобічні діагностичні можливості, вона може бути віднесена до проєктивних тестів
6	Освітні	У роботі з дітьми різними видами художньої діяльності удосконалюються знання й формуються навички й уміння по предметам естетичного циклу: образотворче мистецтво, художня праця, література, музика й т.д.

Між арт-терапией і художньою творчістю існує чітка межа. Для учасників психотерапевтичних груп мистецтво не є самоціллю, воно лише засіб, що допомагає краще зрозуміти себе. Ці заняття орієнтовані не на результат, а на процес. На спеціальних заняттях, наприклад живописом або ліпленням, всі сили максимально спрямовуються на створення твору мистецтва. Одне із завдань арт-терапії - допомогти людині навчитися виражати власні почуття, а артефакти, що виникають у ході цього процесу, мають лише прикладне значення - служать матеріалом для аналізу переживань.

Класична арт-терапія припускає самовираження через візуальні мистецтва: живопис, графіку, фотографію, малювання, ліплення. Але сьогодні до цього методу відносять й інші види мистецтв, які використовуються в психотерапевтичних цілях. Це куклотерапія, маскотерапія, музикотерапія. З'явився й комплексний метод: арт-синтезтерапія працює за допомогою живопису, віршування, драматургії й театру, риторики й пластики.

Люди здавна вірили, що лялька має таємничу містичну силу, і надприродними можливостями. Вони використовували ляльок в обрядах вигнання хвороб. У сучасній психології роль ляльок розглядається в різних аспектах.

Ляльки виступають атрибутом дитинства. Так, на думку В.Мухіной [4], ляльки мають особливе значення для емоційного й морального розвитку дітей: «Ребенок переживает со своей куклой события собственной и чужой жизни в эмоциональных и нравственных проявлениях, доступных его пониманию. Кукла для человека в детстве не обязательно «дочка» или «сыночек», она – партнер в общении во всех его проявлениях». Роль ляльки бачиться в діалозі, у якому відбувається «заміна» реального контакту з людиною,

опосередкованою через ляльку, а іноді сама лялька виступає в ролі персоніфікованого персонажа або суб'єкта. Такий підхід розкриває значимість емоційних контактів для дітей і показує величезну роль ляльок у розвитку емоційної сфери дитини.

В інших роботах обумовлюється значення ляльок у становленні психосексуальної ідентичності хлопчиків і дівчинок, виявляється психологічний зміст ігрової корекції.

Для сучасної дитини лялька - насамперед іграшка, яку можна перетворити в символічного партнера для гри. Граючи з лялькою, дитина вчиться рефлексії, емоційному ототожненню. Лялька має особливе значення для емоційного й морального розвитку дітей. Дитина відокремлює гру від реальності, але при цьому використовує предмети й ситуації з реального миру для того, щоб створити свій власний світ, у якому вміла би повторити приємні переживання по своїй волі, міг би встановлювати й змінювати події тим шляхом, що йому найбільш приємний. Дитина хоче бути дорослою. У грі це можливо. З волі дитини, за допомогою уяви лялька «поводиться» так, як це потрібно в цей момент хазяїну.

На психологічному рівні ляльки сприяють і допомагають спрямовувати й коректувати особистісно-орієнтований розвиток, рятуючи дитину від стресу, фобій.

З'явився цілий самостійний напрямок - куклотерапія. Чіткого визначення куклотерапії поки немає. Різні автори відносять куклотерапію або до арт-терапії (Г.Денисова, Л.Либідєва), або до ігротерапії (А.Ташєва, С.Гриднева), або виділяє окремо (А.Татаринцева). Ми відносимо куклотерапію в область арт-терапії, що використовує мистецтво для психотерапевтичних і корекційних цілей.

Джерела цього напрямку можна знайти в психодраме Морено. В 1940 році Якоб Леви Морено заснував у США Інститут соціометрії й психодрами. Він вирішив відтворювати в умовах клініки ті самі ситуації, які найбільше травмували його пацієнтів, і для цього створив спеціальний лікувальний театр, що назвав психодрамой. Лікарі разом із хворими і їхніми родичами писали досить прості сценарії й спільними зусиллями ставили спектакль. Зал для глядачів теж складався із хворих, родичів і лікувального персоналу.

Цей метод у ряді випадків давав дуже гарні результати. У Морено з'явилися послідовники в різних країнах, особливо в Західній Європі. Поступово виділилася куклотерапія.

В 1990 році І.Медведева й Т.Шишова [5] розробили метод лікування дітей невротиків, що назвали драматичною психоелевацією. Методика драматичної психоелевації - це комплексний вплив на дітей - невротиків за допомогою різноманітних театральних прийомів: етюдів, ігор, спеціально заданих ситуацій. Один з головних принципів - не лікування окремого симптому, а спроба заглянути в душу дитини, зрозуміти, чим же викликані ці симптоми, де «поломка».

Всі психологи, що працюють із ляльками, указують на «включення» механізмів проєкції, ідентифікації або заміщення, що й дозволяє домогтися певних результатів.

Прихильники юнґіанського підходу зв'язують вплив художньої експресії з реалізацією самоцілювальних можливостей психіки. Лялька - це образ людини «у мініатюрі», що існує з первісних часів; лялька приймається як носій архетипу. Т.Колошина [6] вважає, що ближче до цього образу архетип «Персона» («Маска»). Лялька сама по собі це спроба зобразити людину «у мініатюрі», - але не справжнього (чому, по її ж думці, відповідав би архетип «Самість»), а його образ, те, що видно очима.

Представники гуманістичної терапії обґрунтовують вплив художньої експресії самоактуалізацією.

Прихильники даного підходу припускають, що в основі людської природи лежить схильність до самореалізації або прагнення до самовираження протягом всього життя. Уявлення дитини про себе, тобто концепція власного «Я», буде еволюціонувати відповідно до виникаючих перед ним ситуацій і його власними діями; воно фактично формується на

основі того різноманітного досвіду, спілкуванні з іншими людьми, і їхнього відношення до нього. К.Роджерс називає цю систему уявлень «реальним Я».

Людина, крім того, схильна представляти себе й в ідеальному образі - бачити себе тим, чим їй хотілося б стати в результаті реалізації своїх можливостей («ідеальне Я»). До цього «ідеальному Я» і прагне «Я реальне». Особистість урівноважена тим краще, чим більше згоди між «реальним Я» людини і її почуттів, думок й поведінки, що дозволяє їй наблизитися до свого «ідеального Я», а саме в цьому суть актуалізації [7].

Якщо розглядати роботу з ляльками з позицій гуманістичного підходу, то тоді лялька представляється засобом, що допомагає «Я реальному» наблизитися до «Я ідеального»: лялька може відбивати «Я реальне», і тоді з її допомогою можна більш безболісно отримати різний досвід спілкування. Якщо лялька стане вираженням «Я ідеального», то можливо корекція цього образу.

Метод куклотерапії полягає в створенні «живої» ляльки й лялькового уявлення. Діти, дорослі стають «артистами», учаться представленню себе через ляльку, і через гру коректують поведінку, налагоджують стосунки з навколишнім світом, переборюють різні хворобливі, у тому числі й медичні симптоми. Поступово кожен «артист» знаходить внутрішній спокій, рівновагу, тому що неприємні явища проходять як би самі по собі. Під приводом працювати над роллю проробляються й переживаються ситуації, що створюють напругу й страх, спрацьовуються саме ті моделі поведінки, які оптимальні саме для цієї конкретної людини [8].

Отже, робота з лялькою дозволяє: удосконалювати дрібну моторику рук і координацію руху; дитина вчиться через ляльку проявляти ті емоції й почуття, стани, рухи, які у звичайному житті за якимись причинами він не може виявити, усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між своїми діями й змінами стану ляльки; учиться знаходити адекватне тілесне вираження різним емоціям, почуттям, станам; розвивати довільну увагу; удосконалювати комунікативні навички й культуру.

Література:

1. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб.: Питер-Юг, 1999. – 944 с.
2. Копытин А.И. Основы арт-терапии. – СПб.: Лань, 1999. – 224 с.
3. Лебедева Л.Д. Педагогические аспекты арт-терапии // Дидактика. – 2000. – № 1. – С. 37-42.
4. Мухина В.С. Игрушка как средство психического развития ребенка // Вопросы психологии. – 1988. – №2. – С.24-28.
5. Качурина О.И. Арт-терапия в педагогике // festival.1september.ru
6. Тельнова Л.Г. Использование кукол-марионеток в практике школьного психолога // festival.1september.ru
7. Деркач О.О. Педагогіка творчості: Арт-терапія на допомогу вчителю, соціальному педагогу, практичному психологу. – Вінниця: ВДПУ, 2006. – 60 с.
8. Татаринцева А.Ю. Куклотерапия в работе психолога, педагога, логопеда. – СПб.: Речь, 2007. – 102 с.

В статье рассмотрены возможности куклотерапии в развитии ребенка как инновационное направление в работе педагога. Выделены преимущества использования арт-терапевтических техник, психолого-педагогические задачи. Представлены разные подходы о значении куклы в формировании личности ребенка.

The article deals with the possibility doll-therapy in the development of the child as an innovative direction in the work of a teacher. There are advantages of using art-therapy techniques,

psychological and pedagogical problems. We present different approaches on the importance of the dolls in the formation of the individual child.